

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-2024-3-12>

Кириченко Віктор

*доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної та практичної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОЯВИ «НОМО VIRTUALIS» В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті представлено авторські узагальнення проблеми еволюції людини в умовах інформаційного суспільства й аналітичні матеріали, що розкривають специфіку появи еволюційних змін. В умовах збільшення інтенсивності інформаційних процесів зростає необхідність у появі надпотужних інтелектуальних властивостей, які забезпечують пристосування в умовах великого масиву інформації. Поява нового виду людини ознаменована удосконаленням технологій доступу до інформації та соціальної інфраструктури. Сучасна культура інформаційного суспільства є результатом зміни пристосувальних властивостей людини. Кожен етап еволюційного розвитку людства супроводжувався переосмисленням ролі та значення знань. Спочатку знання вважалися священними та мали надлюдську цінність, але на сучасному етапі вони стали необхідними для повсякденного використання. У колоніальну й індустріальну епохи інтелектуальна праця почала відігравати ключову роль у формуванні системи, а на початку ХХ століття людство пережило перші наслідки інформаційного вибуху через першу науково-технічну революцію. Людям довелося швидко адаптуватися до умов інформаційного суспільства, де розумова діяльність та обробка великих обсягів інформації стали невід’ємною частиною життя. Технологічні зміни прискорили процес інформатизації суспільства, доступу до знань, визначили траєкторію еволюційних змін фізичних і психологічних властивостей людини. Значний розвиток інтелектуальних здібностей є результатом пристосування до умов інформаційного середовища, яке швидко віртуалізується та набуває ознак, не властивих фізичному світу. Подальша еволюція людини залежить від її здатності продуктивно діяти в умовах інформаційного простору, які виходять за межі еволюційних можливостей «людини розумної» та стимулює появу нового виду – homo virtualis.

Ключові слова: особистість, видова еволюція, homo sapiens, homo virtualis, інформаційне суспільство, адаптація.

Kyrychenko Viktor

*Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Social and Practical Psychology,
Zhytomyr Ivan Franko State University*

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PRECONDITIONS FOR THE EMERGENCE OF “HOMO VIRTUALIS” IN THE INFORMATION SOCIETY

Abstract. The article presents original insights into the evolution of humans in the context of the information society. Analytical materials are provided that reveal the specifics of evolutionary changes. With the increasing intensity of information processes, there is a growing need for the emergence of super-intellectual properties that ensure adaptation in the face of a vast array of information. The emergence of a new type of human is marked by the improvement of technologies for accessing information and social infrastructure. The contemporary culture of the information society is the result of changes in human adaptive properties. Each stage of human evolutionary development has been accompanied by a rethinking of the role and significance of knowledge. Initially, knowledge was considered sacred and had superhuman value, but in the modern era, it has become necessary for everyday use. In the colonial and industrial epochs, intellectual labor began to play a key role in shaping the system, and at the beginning of the 20th century, humanity experienced the first consequences of the information explosion due to the first scientific and technological revolution. activity and processing large volumes of information have become integral parts of life. Technological changes have accelerated the process of societal informatization and access to knowledge and have defined the trajectory of evolutionary changes in both physical and psychological human properties. Significant development of intellectual abilities is the result of adaptation to the conditions of the

information environment, which rapidly virtualizes and acquires characteristics not inherent to the physical world. Further human evolution depends on the ability of humans to act productively in the conditions of the information space, which go beyond the evolutionary possibilities of “homo sapiens” and stimulate the emergence of a new species – homo virtualis.

Keywords: personality, species evolution, homo sapiens, homo virtualis, information society, adaptation.

Постановка проблеми й аналіз досліджень.

Еволюція людини відбувається як умова пристосування до навколишнього середовища. На початку появи виду людиноподібних вона дотримувалася законів пристосування організму до умов середовища, надалі – пристосування середовища до себе. Людина – єдиний на землі вид, котрий порушив закон обмеженого пристосування, ступінь якого є прямо пропорційним до фізіологічного удосконалення як виду: маючи найбільш досконалу будову тіла людина як вид має ареал проживання, як і вірус, від полюсів Землі до екватора. Це відбулося через появу властивого тільки для людини пристосувального механізму – мислення, що дало можливість створювати, накопичувати та передавати інформацію, примножуючи таким чином досвід, роблячи індивідуальний досвід колективним. Наявність мислення та мовлення у пристосувальному плані виявилися кращими, ніж рудиментарні властивості людського тіла підтримувати гомеостаз. Навчившись розмовляти, люди отримали здатність до перетворення світу. Порівнюючи homo sapiens з іншими людиноподібними у плані ареалу поширення, доходимо висновку, що не тільки фізіологія робить нас досконалими в еволюційному плані, до фізіології має додатися щось не фізіологічне, наявність зон Брока та Верніке не гарантують появу мислення як потужного пристосувального механізму, а здатність мислити не є нашою іманентною властивістю, як, наприклад, здатність до потовиділення, а формується тільки у людському середовищі та тільки у досить обмежений (сенситивний) для цього період. Здатність до мовоформування дала можливість людині встановлювати нові, тимчасові нервові зв'язки, які виникали як результат пристосування середовища. До появи мови пристосувальні механізми формувалися в умовах філогенезу, після освоєння мови людина могла формувати пристосувальні механізми у межах онтогенезу та передавати їх нащадкам у межах одного покоління. Перехід homo erectus до більш складної форми homo sapiens відбувся саме через домінування інтелектуальної діяльності людини як пристосувального механізму. Поява інтелектуальної діяльності допомогла людині розумній вижити у періоди швидкої зміни умов середовища

(у межах традиційного підходу до адаптації організмів). Порівняно з homo neanderthalensis і менш відомим homo denisova людина розумна, маючи значно обмеженіші фізичні властивості, вижила в умовах швидкої зміни клімату. Нині відомо, що homo neanderthalensis не були позбавлені здатності до інтелектуальної діяльності, мали примітивні форми соціального устрою та культуру. Проте їх загадкове зникнення може свідчити про те, що це поступове вимирання й асиміляція з людиною розумною відбулися внаслідок незначності адаптуватися до середовища в інтелектуальному плані, їх когнітивні функції розвивалися не так швидко, як у homo sapiens. Це наштовхує на висновок, що вижити нашому виду допомогли не фізіологічні особливості, а саме поява психіки та свідомості як основного пристосувального механізму.

Виклад основного матеріалу. Кожен виток еволюційного розвитку людства був пов'язаний зі зміною важливості ролі та значення знань. Спочатку знання возвеличуються до сакрального стану надлюдської цінності, сьогодні – це те, чим ми послуговуємося у побутовому житті. В умовах колоніального й індустріального суспільства інтелектуальна діяльність поступово набирає рис системоформуючого виду діяльності, а на початку ХХ ст. людство вперше відчуло на собі наслідки інформаційного вибуху у вигляді першої науково-технічної революції. Людині довелося швидко адаптуватися до умов інформаційного суспільства, у якому не можна обійтися без розумової діяльності й обробки великих масивів інформації.

У ХХ ст. відбулося багато еволюційних зрушень, які показали, що розвиток людини не зупиняється. Передовсім ми спостерігаємо значний антропоморфічний вибух – сучасне покоління людей набагато вище за своїх попередників, але не тільки на цьому зупинилася еволюція, людина розумна стала людиною «супер розумною», інтелектуальні навички за останні сто років особливо додали у розвитку. Найбільші зміни відбулися саме у сфері інформаційної діяльності: відкритий доступ до інформації спричинив вибух інтелектуальних видів діяльності, якими тепер займаються не лише обрані члени суспільства, але всі з метою виживання в умовах

сучасного соціокультурного середовища. Чим розвиненішою є система соціальних відносин, тим складніші інтелектуальні завдання змушена розв'язувати людина, сучасні діти порівняно зі своїми попередниками є геніями, інтелектуальна діяльність стала більш цінною для виживання. Антропометричний ривок, який зробило людство за останні сто років в еволюційному плані, відповідає кільком сотням тисяч років, те, що ми зараз спостерігаємо, – це рух із прискоренням до появи нового виду *hominidae*.

Поява інформаційного суспільства у 60-х рр. ХХ ст. стала свідченням того, що зміна суспільних зв'язків є результатом еволюції людини як істоти соціальної. Загальна частка часу, який сучасна людина розв'язує певні інтелектуальні завдання, збільшується. Для цього мали статися декілька передумов: зменшитися тривалість та інтенсивність фізичних навантажень та зняття суспільного табу на знання. Далі все відбувалося за принципом сніжного кому: знання породжували знання, якими люди охоче ділилися, маючи для цього різні інструменти. Наприкінці ХХ ст. вималювалася стійка концепція інформаційного суспільства – «суспільства знань», якому передували вчення про ноосферу, «розумове поле Землі» (В.І. Вернадський, Е. Леруа, П.-Т. де Шарден). Знання стали основою усіх суспільних процесів, а до керівництва суспільними процесами допускали уже не найсильнішого члена популяції, а найрозумнішого.

Драйверами нового типу суспільних відносин були технологічні зміни та стрімкий розвиток усіх наукових галузей, політичні трансформації – визнання рівності усіх у праві доступу до інформації, зникнення штучних обмежень у вигляді культурних табу на знання. У період колоніального й індустріального суспільства не всі члени володіють знаннями, не всі мають можливість отримувати якісну освіту, а це є базою для інтелектуальної еволюції. Й останнє – це перетворення знань в економічний капітал, що стимулює бізнес вкладати у нього ресурси, накопичувати його та заощаджувати. Одним із основних драйверів появи інформаційного суспільства, у якому живе сучасна людина, є технологічний, який зробив доступними інформаційні технології для пересічної людини, полегшивши для неї вирішення побутових, рутинних питань [2]. Для сучасної людини звичною справою є представлення своєї особи у кількох іпостасях, із яких фізичною є одна, а інші – віртуальні, що можуть не відповідати фізичному образу. Для сучасної людини цифро-

вої властиво проживати деякі життєві події у континуумі реального та віртуального. Віртуальний світ завжди є яскравішим і привабливішим, він дозволяє займатися самоконструюванням, глибоко рефлексувати пережитий досвід. В інформаційному суспільстві підвищується рівень осмисленості життя, його смислова репрезентація, яка потребує від сучасної людини інтелектуальних інструментів оперування елементами віртуального світу.

Інтелектуальна еволюція відбувається набагато швидше, ніж еволюція суто біологічна, хоча остання також не стоїть на місці, тому видимі ознаки відмінностей представників *homo sapiens*, котрі жили 40–35 тис. років тому, можна спостерігати, не будучи антропологом чи біологом. У процесі еволюції гомініди, які у пристосувальному плані витрачали більше часу й енергії на розумову діяльність, мали можливість вижити. Цьому сприяла також зміна раціону харчування, тому траводітні неандертальці стали тупиковою гілкою еволюції, а уже м'ясоїдні тоді пітекантропи успішно пристосувалися та продовжили процес еволюції [5]. Зміна раціону харчування призвела до якісних змін морфології людського тіла, збільшення масової частки мозку, а головне – змусила людину вирішувати складні завдання. Мисливість змусила людину планувати діяльність, ретельно до нього готуватися, воно було пов'язане з безпекою, тому давні люди у будь-який спосіб намагалися зберегти технологію мисливства (алгоритми, знаряддя для вбивства), про що свідчать перші знайдені сучасними антропологами малюнки на місцях постійного перебування первісних людей [3]. Зміна раціону харчування людини на початку ХХ ст. також посприяла інтенсифікації розумової активності. Раціон харчування урізноманітнися, особливо речовинами, які активізують діяльність людини (кофеїн, таурин, танін), але провідним чинником еволюційних змін стало стрімке збільшення кількості інформації, втрата здатності до обробки якої загрожує зникненням *homo sapiens* як виду. На цьому етапі еволюції в умовах розвинутого інформаційного суспільства виживуть (можливо, не як зникнення одного виду та поява іншого) ті, хто зрозуміє, що уміння опрацьовувати великі масиви інформації стає не просто привілеєм чи питанням виховання або вподобань, а напряду пов'язане зі здатністю виживати в умовах цивілізованого суспільства. Новий вид людини, котрий ми називаємо «*homo virtualis*» (людина віртуальна), як логічне продовження розвитку цієї гілки людиноподібних, від-

різнятиметься від свого попередника тим, що для виживання йому вже не потрібні будуть високорозвинені фізіологічні властивості, а суто психологічні, які з кожним поколінням стають феноменальними (наприклад, зростання інтелектуальних здібностей людини кожного покоління). «Людина віртуальна» повністю адаптує до себе цифровий світ, фактично створює його «за власним образом і подобою», що є свідченням того що світ, у якому живе «людина розумна», у фізіологічному сенсі становить лише цікавість для задоволення базових потреб людини, потреби вищого порядку будуть задовольнятися у цифровому світі. Новий вид людини не отримує нові психологічні та фізіологічні новоутворення, проте удосконалює саме розумову активність, тому цей вид ще можна назвати «super homo sapiens», або людина з покращеними розумовими здібностями.

Важливим чинником соціально-психологічної еволюції став технологічний прорив в інформаційних технологіях. Сьогодні це – поява штучного інтелекту як спроба відтворити психіку людини, користуючись не біологічними законами, а математичними. Перший крок до соціальної віртуалізації людство зробило наприкінці ХХ ст., коли винайшло та почало інтенсивно використовувати цифрові інформаційні технології, особливо цифрові соціальні мережі. Це не тільки поглибило інтеграцію людини з цифровими технологіями та роботизованими системами, але й дало можливість до створення цифрових персон, які копіювали соціально-психологічні властивості своїх творців або не були цілком автентичними. Держава стала основним ініціатором цифровізації суспільства, вбачаючи у ній посилення соціального контролю за діяльністю людини, пропонуючи сервіси, які полегшують комунікацію людей, доступ до державних послуг, змінюють рамки соціальної відповідальності за вчинення окремих видів діяльності (наприклад, за вчинення віртуального насилля, віртуального вбивства, віртуальної маніпуляції чи шахрайства) [6]. Від моменту народження дитина активно інтегрується у цифровий віртуальний світ. В умовах інформаційного суспільства не можна перебувати осторонь соціальним мереж, адже це обмежує людину в подальшому житті, наприклад, у можливості вибрати професію, налагодити стосунки. Відсутність у цифровому віртуальному світі свідчить про наявність певних відмінних від більшості культурних чи релігійних поглядів, які однозначно розглядаються як елементи соціального маргіналізму. І навпаки, відкритість людини

до цифрового світу, активна комунікація з іншими членами віртуальної спільноти дозволить швидко соціалізуватися та набути традиційних рис особистості.

Тривалість перебування пересічної особистості у віртуальному середовищі щороку збільшується [3]. Це пов'язано як із необхідністю виконання своїх трудових обов'язків, так і з його відкритістю та доступністю. Технологічним змінам передували соціально-психологічні, які базувалися на ідеях рівності та свободи вибору. Відповідно до філософської концепції трансгуманізму людина еволюціонує не у зовсім традиційному плані, а внаслідок покращення власних психосоціальних властивостей за рахунок використання технічних засобів. Використання механізованих частин дозволяє «ремонтувати» людське тіло у разі необхідності, проте останнім часом науковий потенціал спрямовано на адаптацію штучного інтелекту до потреб людини [4]. У майбутньому можливості систем машинного навчання можуть призвести до імітації не лише психіки, але й психіки окремого індивіда, що може бути продовженням еволюції людини у технологічному плані як створення цифрової копії індивіда.

Підсумовуючи викладені нами матеріали, можна підкреслити роль соціального середовища для появи людини віртуальної. Не всі жителі планети та не всі культури живуть за законами інформаційного суспільства, тому можемо спостерігати паралельне співіснування тих, хто ще живе у межах колоніальної епохи з її системою цінностей, і тих, хто усвідомлює цінність знань. Питання буде в іншому: наскільки представники інформаційного та колоніального суспільства готові співіснувати у межах одного простору, чи готові перші приймати других, а другі еволюціонувати до рівня перших і чи не завершиться таке протистояння загальнопланетарним конфліктом, адже перші дві світові війни відбувалися саме у період еволюційного зламу, коли зникали останні імперії чи з'являлися великі промислові центри. Еволюція людини продовжується, її рамки задають іманентні властивості нашого виду як пристосувальних механізмів психіки й організму, а оскільки зміни середовища відбуваються швидко, особливо за останні десятиліття, людина змушена швидко адаптуватися саме психологічною складовою частиною свого виду, яка і з'явилася як спроба пришвидшити адаптаційні зміни. В умовах, коли фізіологічні новоутворення з'являються у межах філогенетичного розвитку, пристосувальні психологічні новоутво-

рення з'являються у межах онтогенезу. Здатність до продукування й обробки інформації є однією з таких властивостей, вона не лише є видовою ознакою, вона важлива для збереження виду на рівні з генетичною програмою розвитку. Якщо уявити, що базові новоутворення, котрі у нас з'явилися, не мають технологічної підтримки у вигляді всіх благ цивілізації, то людська популяція зменшилася до розмірів, яку можна порівняти з іншими ссавцями (сьогодні людина – найпоширеніший і найчисельніший вид ссавців). Технологічні пристосування допомогли нам вижити у світі, який не адаптований для життя через різні причини. Здатність до збереження інформації у не біологічно традиційний спосіб (через РНК та ДНК) відіграло ключову роль у подальшій еволюції людини, всі антропологічні зміни відбулися як результат поєднання видових особливостей разом із культурними. Наприклад, якби людство не винайшло одягу як додаткового та специфічного захисту організму від переохолодження, то воно у більшості не пережило б одну холодну зиму. В іншому випадку специфічний для людини волосяний покрив ніколи не перетворився би на один із видових рудиментів *homo sapiens*, якби наші предки не почали поступово використовувати одяг для додаткової терморегуляції.

Вчення про ноосферу як «розумове поле Землі» концентрує свою увагу на подальшій адаптації людини до інформаційного простору, який В.І. Вернадський на початку ХХ ст. тільки гіпотетично уявляв, а у ХХІ ст. виявилось, що цей світ є цілком реальним і повною мірою придатним

для життя людини. За його уявленнями, значною мірою футуристичними тоді, майбутнє людства буде саме за ноосферою, саме вона визначатиме спосіб життя людини, її світогляд і специфічні форми пристосування [1]. Зміняться традиційні форми побутової діяльності, розширяться межі комунікації та необхідність перебувати певну частину життєвого часу в іншому просторі та часі. Сьогодні пересічна особа витрачає на інформаційну діяльність значну частину часу, який ще сто років назад витрачався на фізичну активність. Розвиток інтелекту в його широкому розумінні є неминучим через те, що саме на нього покладаються всі пристосувальні механізми людини.

Висновки. Сьогодні еволюція продовжується і як результат об'єктивної зміни антропоформ під впливом зміни способу життя людини, і як результат поступової інтеграції винаходів науково-технічної революції не тільки у повсякденний обіг, але й як частина конституції тіла людини. Новий вид *homo virtualis* має інші пристосувальні властивості, ніж його видові попередники; насамперед це стосується когнітивних здібностей. Людина віртуальна дедалі більше інтегрується у цифровий інформаційний світ, залишаючи для світу фізичного невелику частину вітальних потреб. Зникнення здатності до обробки великих масивів інформації призведе до зниження пристосувальних властивостей особистості, відчутної деградації та поступового зникнення як виду. На зміну *homo sapiens*, «людині доцифровій», прийде новий вид, який матиме переваги не фізичного, а психологічного характеру.

Список використаних джерел

1. Кириченко В.В. Особистість у сучасному інформаційному суспільстві. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2020. 245 с.
2. Кириченко В.В. Особливості споживання інформації особами юнацького віку (порівняльний аналіз досліджень 2014 та 2018 років). *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 5. С. 62–67.
3. Кириченко В.В. Психологія інформаційної діяльності : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 146 с.
4. Кириченко В.В. Соціально-психологічна парадигма розуміння еволюції штучного інтелекту. *Психологія та соціальна робота*. 2023. № 2. С. 17–25.
5. Ніколенко І., Мазур І. Теорії антропогенезу та їх еволюція в науковому дискурсі. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2023. Вип. 43. С. 54–62.
6. Bach J., Shaffer G. Wolfson T. Digital Human Capital: Developing a Framework for Understanding the Economic Impact of Digital Exclusion in Low-Income Communities. *Journal of information policy*. 2013. № 3. P. 247–266.